

КЛІНІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9.045

Ольга Дуднік

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

У статті розглядаються питання професійного самовизначення старшокласників з обмеженими можливостями. Визначаються чинники вибору професії, аналізуються умови успішного професійного вибору та шляхи активізації професійного самовизначення старшокласників з обмеженими можливостями.

Ключові слова: професійне самовизначення, вибір професії, оптант, суб'єкт професійного самовизначення, активізація професійного самовизначення старшокласників.

This paper addresses the professional self-seniors with disabilities. Identify factors of career choices, analyzes the conditions of successful professional choices and ways to accelerate the professional self-seniors with disabilities.

Keywords: professional self-determination, choice of profession, optant, an occupational self-activation of professional self seniors.

Постановка проблеми. Соціалізація дітей-інвалідів та їх інтеграція в суспільство залишаються одним із найболючіших питань українського сьогодення. Усе ще потребують удосконалення системи фінансування, соціального забезпечення, реабілітаційні та навчальні програми. Проте найгострішим питанням в Україні, залишається необхідність включення дітей з функціональними обмеженнями в повноцінне життя суспільства.

Проблема професійного вибору старшокласників з обмеженими можливостями полягає в тому, що вони мають зробити відповідальний й самостійний вибір стосовно свого майбутнього. Здійснення зазначеного вибору вимагає цілеспрямованого процесу, метою якого є виявлення свого майбутнього призначення. Оскільки усвідомлення свого призначення, сенсу життя та професійний вибір спрямовують процес розвитку учнів з вадами слуху і визначають їх майбутнє, рівень самовизначення визначається через складний комплекс їхніх відчуттів, особливостей сприйняття дійсності, сприйняття світу та ставлення, що формуються в індивідуальному досвіді старшокласників і мають суттєвий вплив на їх стосунки, рішення і вчинки.

Здійснення професійного самовизначення та отримання освіти є вирішальним фактором підвищення їхнього соціального статусу й захищеності в суспільстві. Лише повноцінна професійна реабілітація дає можливість таким людям стати конкурентоспроможними на ринку праці та створює основу для рівних можливостей.

Дослідження професійного самовизначення особистості мають велике значення як у контексті вивчення ключової проблеми психології – становлення особистості в цілому, так і як важливого етапу професійного становлення особистості. Ці дослідження відповідають попиту суспільства на підготовку кваліфікованих спеціалістів, бо саме невирішеність проблеми професійного само-

визначення, пролонгованість цього процесу призводять до незадоволеності обраною професією, невідповідності обраному профілю діяльності, і, як результат, до проблем у соціальній, виробничій сфері.

Теоретичні аспекти проблеми самовизначення аналізуються в працях Л.І.Божович, Є.О.Клімова, М.С.Пряжникова. Розробка питання дає можливість визначити загальні положення керівництва цим процесом (Є.О.Клімов, М.С.Пряжников, С.М.Чистякова, П.А.Шавірь). У сучасній психології теорія професійного самовизначення є досить розробленою – розглядаються його типи (М.С.Пряжников, 1996), моделі й рівні (Є.О.Клімов, 1996), компоненти (П.А.Шавірь, 1981) та механізми (Н.В.Самоукіна, С.Д.Неверкович, 1990).

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє констатувати, що педагогічні аспекти навчання та виховання студентів з порушеннями слуху, а також окремі специфічні для них методи та прийоми роботи відображено в працях І.Багрової, М.Букун, Е.Бурменка, В.Влодавець, Х.Гайнутдінова, О.Гозової, О.Гонци, Н.Засенко, Б.Орлова, О.Пискової, Л.Фомічової, І.Цукерман, В.Чулкова, М.Шеремет, М.Шестакової та ін.

Професійне самовизначення – дуже важлива подія, яка пов'язана не лише з вибором професії, а впливає на майбутнє життя людини – місце проживання, матеріальне становище, розвиток взаємодії із соціумом, духовний розвиток, самооцінку, а також визначає формування та розвиток певних особистісних якостей. Саме тому професійне самовизначення та його реалізація у виборі професії є важливим етапом становлення особистості.

Мета цієї статті – визначити психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників з обмеженими можливостями, розглянути чинники вибору професії та шляхи активізації професійного самовизначення старшокласників з вадами в розвитку.

Виклад основного матеріалу. Переважна більшість учених пов'язують професійне самовизначення з підлітковим та юнацьким віком, розглядаючи його, як найважливіше новоутворення для цих періодів розвитку особистості. Є.Клімов вводить навіть спеціальний термін «стадія оптації» – період, коли відбувається «підготовка до життя, до праці, свідоме і відповідальне планування, вибір професійного шляху». Але при цьому вчений зазначає, що поняття «оптант» не є вказівкою на підлітковий вік людини, оскільки проблема планування й вибору професійного шляху може виникнути в людини в будь-якому віці.

У вітчизняній психології є чимало напрацювань з теорії професійного самовизначення, які й визначають сучасні підходи до проблеми. Тут доречно згадати, наприклад, дослідження Є.О.Клімова, Є.І.Головахи. Їх особливістю є акцентування на особистісних аспектах професійного самовизначення.

Є.І.Головаха розглядає професійне самовизначення у зв'язку із життєвими перспективами особистості, які досліджуються в контексті життєвої мети й життєвих планів. Головна мета професійного самовизначення – поступове формування внутрішньої готовності до усвідомленої й самостійної побудови, корекції й реалізації перспектив власного розвитку (професійного), готовності самостійно знаходити особистісно значущі сенси в конкретній професійній діяльності.

В.Бодров, розглядаючи розвиток особистості як суб'єкта праці, зазначає, що професійне самовизначення не закінчується фактом одержання диплома про професійну освіту або, навіть, диплома про присвоєння вченого ступеня. Він вважає, що для особистості, особливо творчої, професійне самовизначення після названих формальних подій тільки починається. У зв'язку з цим В.Бодров визначає такі етапи розвитку професіонала після одержання професійної освіти:

1. Професійна адаптація (від 19–21 до 24–27 років).
2. Розвиток професійних і особистісних якостей фахівця (від 21–27 до 45–50 років).
3. Реалізація професійного потенціалу (від 45–50 до 60–65 років).
4. Спад професійної активності (від 61–66 років і до завершення життя).

Отже, професійне самовизначення не зводиться до одномоментного акту вибору професії й не закінчується завершенням професійної підготовки за особою спеціальністю: воно триває протягом усього професійного життя й має специфіку у своїй динаміці.

Професійне й особистісне самовизначення стало предметом дослідження Н.С.Пряжнікова, яке істотно збагатило теорію й практику професійного самовизначення. Дослідник постійно підкреслював нерозривний зв'язок професійного самовизначення із самореалізацією людини в інших важливих сферах життя.

Дослідження, проведені Т.Кудрявцевим і В.Шегуровою, засвідчили, що професійне самовизначення – це невід'ємний та істотний компонент професійного становлення особистості в період фахової підготовки. Професійне становлення особистості вивчалось дослідниками на основі особистісно-діяльнісного підходу, що передбачає єдність мотиваційно-потребнісної та операційної сфер навчально-професійної і власне професійної діяльності.

Для переважної більшості юнаків і дівчат з порушеннями слуху вибір професії та отримання освіти за спеціальністю стають першим дієвим кроком у напрямі соціальної інтеграції. Водночас подібний досвід не завжди позитивний. Насамперед це пов'язано з «неготовністю» сучасної вузівської системи до створення оптимальних умов для навчальної діяльності студентів з порушеннями слуху.

Це зумовлено як низкою соціальних причин, так і відсутністю адекватних теоретико-методичних підходів до навчання осіб з порушеннями слуху та їхнього психолого-педагогічного супроводу. Водночас суттєві труднощі у здобутті професійної освіти особами з порушеннями слуху спричинені особистісними чинниками, такими як: низький рівень базової (шкільної) підготовки, індивідуальні особливості психофізичного розвитку, неадекватні життєві прагнення тощо.

Ринкові відносини в економіці вимагають від школярів більш раннього життєвого самовизначення, а від молодих фахівців – високої професійної грамотності, мобільності, ініціативності, комунікабельності, здатності до самоосвіти та постійного самовдосконалення. Усе це зумовлює необхідність розробки нових підходів до організації професійної освіти глухих і слабочуючих, що

дозволить підвищити її рівень і якість, розширити можливість вибору перспективних і престижних професій. Значною мірою сприяє цьому дослідження життєвих планів і ціннісних орієнтацій старшокласників з вадами слуху в нових економічних умовах, розробка шляхів оптимізації підготовки їх до трудової діяльності відповідно до попиту ринку праці (В.Засенко).

Розвиток усієї системи навчання й виховання глухих школярів нерозривно пов'язане з пошуками найбільш раціональних шляхів підготовки дітей з обмеженими можливостями до життя й праці. Одне із завдань школи-інтернату – допомогти учням вибрати доступну, цікаву й потрібну професію, опанувати її, успішно працювати в робочому колективі. Це завдання досить ефективно вирішується при добре організованій та дієвій профорієнтаційній роботі. Проведення професійної орієнтації має враховувати можливість подальшого працевлаштування.

Питання професійного самовизначення вирішується учнями з порушеннями в розвитку зазвичай раніше, ніж у дітей з нормальним розвитком. Це пояснюється тим, що школа-інтернат та батьки дітей з обмеженими можливостями раніше починають психологічно готувати їх до вибору професії, в основному до тієї, якої ці діти навчаються в шкільних майстернях. У старшокласників формується певне відношення до багатьох відомих їм професій, разом з тим вони починають серйозно задумуватися про можливість для себе займатися тим чи іншим видом діяльності.

Переважає більшість учнів з порушеннями в розвитку стикається з труднощами при виборі професії (спеціальності), яка б одночасно відповідала таким критеріям: по-перше, була прийнятною для них відповідно до стану здоров'я, особистих здібностей, можливостей, індивідуально психологічних якостей; по-друге, була б затребуваною на ринку праці.

Ступінь вираженості порушення принципово впливає на побудову професійних планів. З одного боку, старшокласники з обмеженими можливостями більшою мірою сфокусовані на своєму дефекті й бачать у ньому основну причину, яка взагалі не дає їм можливості займатися професійною діяльністю. З іншого боку, часто такі діти ставляться до свого дефекту не критично. Інколи учні з обмеженими можливостями обирають для себе види діяльності, недоступні їм унаслідок дефектів у розвитку. Часто вони не мають чітких, конкретних уявлень про ті професійні галузі, де вони можуть працювати; їм не відомі ті можливості, якими вони володіють, вони не знайомі з протипоказаннями для осіб з порушеннями в розвитку.

Інша проблема – недостатня поінформованість учнів з порушеннями в розвитку про світ професій – пов'язана з труднощами в отриманні інформації. І якщо з віком поінформованість підлітків підвищується, однак, їх професійні інтереси та здібності часто не задовольняються при виборі спеціальностей з числа тих, за якими організована на даний час підготовка осіб з обмеженими можливостями.

Проблеми у визначенні професійних інтересів, пошуку й аналізі інформації, формуванні адекватного образу професії, які їх цікавлять, прийнятті рішення про вибір професії та навчального закладу, співвіднесенні своїх інтересів зі

світом професій, побудові професійних планів, орієнтуванні при виборі професії. Важливою суб'єктивною проблемою є психологічні особливості самооцінки, спілкування, мотивації, пов'язані з переживаннями через хворобу, її вплив на внутрішні особистісні якості особистості з обмеженими можливостями.

Допомогти їм у правильному виборі професії, яка б одночасно відповідала вищезазначеним критеріям, покликана система професійної орієнтації. У школах-інтернатах мають бути створені умови для отримання допрофесійної трудової підготовки, навчально-матеріальна база для здобуття дітьми навичок професії, уведені посади психологів та соціальних педагогів.

Однак у наукових дослідженнях звертається недостатня увага на психологічну роботу створення сприятливих умов професійного самовизначення особистості з обмеженими можливостями. Психологічні умови особистісного самовизначення в освітньому процесі передбачають систему психологічного забезпечення, що включає в себе психокорекцію, психологічну підтримку та допомогу.

Показники сформованого професійного самовизначення: інформованість учня про структуру народного господарства, потреби ринку праці, зміст і умови праці з обраної професії, навчальні заклади, в яких можна отримати професію; сформованість професійних інтересів і намірів; сформованість мотиваційної сфери при виборі професії; наявність спеціальних здібностей; наявність практичного досвіду у вибраній сфері діяльності; узгодженість інтересів, здібностей і нахилів із вимогами професії; відповідний стан здоров'я, відсутність протипоказань.

Загалом, успішний вибір професії передбачає усвідомлення власних бажань і намірів (що я «хочу»), оцінку особистих індивідуальних психофізіологічних властивостей і можливостей (що я «можу») й усвідомлення того, що чекає від особистості суспільство (що від мене «потрібно»). Механізм розвитку професійного самовизначення – це співвіднесення особистістю своєї мети, мотивів, властивостей і можливостей з потребами суспільства, емоційне переживання цього процесу.

Таким чином, серед причин, що зумовлюють необхідність психолого-педагогічного супроводу процесу професійного самовизначення учнів з порушенням розвитку, можна виділити такі: особливості розвитку даної категорії осіб (соціальна й емоційна незрілість, неадекватність самооцінки, нездатність повною мірою зрозуміти себе й своє місце в суспільстві, низький рівень орієнтації у власних інтересах і можливостях та ін.); труднощі в процесі професійного вибору (труднощі в пошуку інформації, виборі найбільш підходящих варіантів професії, побудові професійних планів, співвіднесенні своїх інтересів із професією та ін.); недостатня організація профорієнтаційної роботи в спеціальній школі (відсутність системи, використання переважно епізодичних видів робіт тощо).

У зв'язку із цим постає проблема розробки цілісної системи професійної орієнтації, спрямованої на забезпечення успішності професійного самовизначення осіб з порушенням слухом. Застосування психореабілітаційних заходів, забезпечення психологічного супроводу всього процесу професійної та трудової

реабілітації. Досягнення успіху у виборі професії старшокласниками з порушеним слухом можливо шляхом підвищення активності самих учнів у процесах визначення свого професійного майбутнього, розвитку їх самосвідомості, насиченого інформування.

Висновки. Реалізація успішного й ефективного професійного самовизначення у виборі професії потребує створення оптимальних психолого-педагогічних умов для активізації процесів професійного самовизначення старшокласників з обмеженими можливостями.

На основі аналізу питання вибору професії старшокласниками з дефектами в розвитку можна зробити висновок про те, що найбільш адекватним підходом до надання допомоги старшокласникам у період професійно-особистісного самовизначення є психолого-педагогічний супровід. Метою такого супроводу є не вибір конкретної професії, а створення внутрішніх умов професійного самовизначення (розвиток позитивного образу «Я», здатність спиратися на себе, тобто ставитися до себе як до суб'єкта власного життя й уміти здійснювати вибір), ознайомлення з професіями та їхніми характеристиками, з вимогами професії до особистості.

Перспективи подальшого дослідження полягатимуть у вивченні особливостей формування особистісної готовності до майбутньої професії та розробці програми психолого-педагогічного супроводу, спрямованої на оптимізацію професійного самовизначення випускників шкіл-інтернатів.

1. Гозова А. П. Трудове навчання учнів спеціальних шкіл / А. П. Гозова // Дефектологія. – 1983. – № 5.
2. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е. И. Головаха. – К. : Наук. думка, 1988. – 114 с.
3. До концепції стандартів освіти осіб з вадами слуху / В. Засенко // Дефектологія. – 2000. – № 4. – С. 2–4.
4. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – Ростов н/Д : Феникс, 1996. – 512 с.
5. Леонтьев Д. А. Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности / Д. А. Леонтьев // Психологический журнал. – 2000. – № 1, т. 21. – С. 15–25.

УДК 159.9.072.433

Оксана Марциняк-Дорош

ОСОБЛИВОСТІ ОБРАЗУ Я В ЖІНОК ІЗ НАДМІРНОЮ ВАГОЮ ТА ОЖИРІННЯМ

У статті розглядається проблема впливу змісту життя на формування образу Я у жінок із надмірною вагою, ожирінням та хворих на цукровий діабет. Результати досліджень можна використовувати у плануванні психотерапевтичних заходів при лікуванні жінок від надмірної ваги й ожиріння.

Ключові слова: образ Я, відчуття змісту життя, ожиріння, цукровий діабет, Я реальне, Я ідеальне.